ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2025. 12 (1)
қаңтар-наурыз

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)
Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнологияинститутының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтhиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениетғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих жәнеэтнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері.(Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова» Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 6 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.
Адрес редакции и издательства:
050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28
РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Сайт журнала: https://edu.e-history.kz

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) – доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür AraştırmaMerkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожахметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Институтаистории иэтнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.
Editorial and publisher address:
28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan
RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan
Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: https://edu.e-history.kz

© Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK.(Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History andEthnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander – Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for IslamicHistory, Art and Culture. IRCICA (İslвm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of Historyand Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna— Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of Historyand Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 1, pp. 232-249, 2025
Journal homepage: https://edu.e-history.kz

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_1_232-249

“FROM SPECIAL COMMISSION TO SPECIAL COMMISSION”: FROM THE HISTORY OF THE RETURN OF KAZAKH REFUGEES FROM CHINA (1924–1926)

Yerkin Stamshalov[1]

[1]Al-Farabi Kazakh National University
(71, Al-Farabi Ave., 050040 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Master of Humanities
https://orcid.org/0000-0003-4663-6349. E-mail: kun2013@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025
© Stamshalov Ye., 2025

Abstract. *Introduction.* The return of Kazakh peasants forced to flee to China because of the national liberation uprising in Turkestan and persecution in the first years of Bolshevik power was carried out within the framework of the structures of special commissions of the Soviet model. *Goals and objectives of the article.* To highlight the nature, significance and mechanism of the work in 1924–1926 on the re-evacuation of the population of the Zhetysu region, especially affected by the refugee movement. The *objective* of the study is to systematize and evaluate the progress of the work on the return of Kazakh refugees to their homeland and the activities of the members of the special commission. *Results.* In the process of deploying the transfer of the Zhetysu and Syr Darya, the so-called Turkestan regions from the Turkestan Autonomous Republic to the Kazakh Autonomous Republic, the former special commission on the return and resettlement of refugees under the TurkCEC and the Turksov People's Commissariat ceased to exist. By the end of 1925, another special commission began to deal with the issue of Kazakh refugees - the special commission on land management in the Turkestan regions of Kazakhstan and the Kirghiz Autonomous Region under the All-Russian Central Executive Committee. Created in the center, as an emissary body, this structure, in addition to land management issues in the region that became part of Kazakhstan, dealt with the refugee issue and set itself the task of a “radical solution” to the re-evacuation issue. Having reviewed the activities of the previous special commissions created under the government structures of the Republic of Turkestan and the Kazakh ASSR, the new commission, which ensured the priority of the People's Commissariat of Foreign Affairs and a special commission from the center in the issue of re-evacuation of Kazakhs-Kirghiz, determined the composition, number of refugees and the amount of assistance to be provided to re-emigrants from Western China. *Conclusion.* The transfer of the solution to the issue of the return of refugees in the Zhetysu region, which became part of Kazakhstan from the Turkestan ASSR, from the local special commission to the special commission on land management, created under the All-Russian Central Executive Committee, was carried out within the framework of the policy of management and regulation of labor immigration, emigration and re-emigration to the USSR. The special commission, headed by M. Serafimov, which dealt with the issue of land management in the Turkestan regions of Kazakhstan and Kirghizia, was dissolved in September 1926 due to the tension of the interethnic situation in the region and the discontent of local national personnel, and the issue of refugees was again transferred to the authority of the agricultural agency of the Kazakh ASSR.

Keywords: Re-evacuation of refugees, re-emigrants, food points, land management, quarantine and security zone
For citation: Stamshalov Ye. “From special commission to special commission”: from the history of the return of kazakh refugees from China (1924–1926) // Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”. 2025. Vol. 12. No. 1. Pp. 232–249. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_1_232-249

«ЕРЕКШЕ КОМИССИЯДАН» «ЕРЕКШЕ КОМИССИЯҒА»: ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫН ҚАЙТАРУ ТАРИХЫНАН (1924–1926)

Еркін Иманғазыұлы Стамшалов[1]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(71-үй, Әл-Фараби даңғ., 050040, Алматы, Қазақстан Республикасы)
Гуманитарлық ғылымдар магистрі
https://orcid.org/0000-0003-4663-6349. E-mail: kun2013@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025
© Стамшалов Е.И., 2025

Аңдатпа. *Кіріспе.* Түркістандағы ұлт-азаттық көтеріліс салдарынан және большевиктер билігінің алғашқы жылдарындағы қуғын-сүргіннен Қытай жеріне босып кетуге мәжбүр болған қазақ шаруаларын қайтару кеңестік ерекше комиссиялар аясында жүзеге асырылды. Мақаланың *мақсаты мен міндеттері*. 1924–1926 жылдарда босқыншылыққа айрықша ұшыраған Жетісу өңірінің халқын қайтару бойынша жұмыстардың сипатын, маңызын, механизмін саралау. Зерттеудің міндеті қазақ босқындарын туған мекеніне қайтару жұмыстарының барысын, қатысқан тұлғалар қызметін жүйелеу және бағалау. *Нәтижелер.* Жетісу мен Сырдария облыстарының Түркістан автономиялық республикасы құрамынан Қазақ автономиялық республикасына берілуі жағдайында Түркістан ОАК мен халық комиссарлары кеңесіне қараған босқындарды қайтару және орналастырумен айналысатын бұрынғы ерекше комиссия өз қызметін тоқтатты. 1925 жылдың аяғына қарай босқындар мәселесімен басқа бір ерекше комиссия – Қазақстанның Түркістандық облыстары және Қырғыз автономиялық облысында жерге орналастыру ерекше комиссиясы айналыса бастады. Орталықтан құрылған эмиссарлық сипаттағы орган босқындар мәселесін Түркістан АССР-і құрамынан Қазақстан құрамына кірген өңірдегі жерге орналастыру мәселесімен қоса айналысып, өз алдына босқындар мәселесін «түбегейлі шешу» міндетін қойды. Түркістан республикасы, Қазақ АССРі үкіметтік құрылымдары жанынан құрылған ерекше комиссиялар қызметін қайта тексеру арқылы қазақ-қырғыздардың реэвакуациясы мәселесінде сыртқы істер халық комиссариаты мен орталықтан келген ерекше комиссиясының басымдығын қамтамасыз еткен жаңа комиссия Батыс Қытайдан қайтарылуға тиіс халық құрамын, санын, көрсетілуге тиісті көмек мөлшерін анықтады. *Қорытынды.* Түркістан АКСР-нен Қазақстанға қосылған Жетісу облысында босқындарды қайтару мәселесін шешу жергілікті ерекше комиссиядан БОАК жанынан құрылған жерге орналастыру бойынша ерекше комиссиясы құзырына берілуі КСРО-дағы еңбек имиграциясы, эмиграциясы және реэмиграциясын басқару мен реттеу саясаты аясында жүзеге асты. Қазақстан мен Қырғызстанның Түркістандық облыстарындағы жерге орналастыру мәселесімен айналысқан М. Серафимов басқарған ерекше комиссия өңірдегі ұлтаралық жағдайды шиеленісуіне алып келіп, жергілікті ұлттық кадрлардың наразылығын туғызуы салдарынан 1926 жылдың қыркүйегінде жойылуы, босқындар мәселесінің Қазақ АССР жер органдарына қайтадан берілді.
Түйін сөздер: Босқындар реэвакуациясы, реэмигранттар, тамақтандыру пункттері, жерге орналастыру, күзет-карантиндік белдеу

Дәйексөз үшін: Стамшалов Е.И. «Ерекше комиссиядан» «ерекше комиссияға»: Қытайдағы қазақ босқындарын қайтару тарихынан (1924–1926) // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2025. Т. 12. № 1. 232–249 бб. (Қазақш.).
DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_1_232-249

«ОТ ОСОБОЙ КОМИССИИ К ОСОБУЮ КОМИССИЮ»: ИЗ ИСТОРИИ ВОЗВРАЩЕНИЯ КАЗАХСКИХ БЕЖЕНЦЕВ ИЗ КИТАЯ (1924–1926)

Еркин Имангазиевич Стамшалов[1]

[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(71, просп. Аль-Фараби, 050040 Алматы, Республика Казахстан)
https://orcid.org/0000-0003-4663-6349. E-mail: kun2013@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Стамшалов Е.И., 2025

Аннотация. *Введение.* Возвращение казахских крестьян, вынужденных бежать в Китай из-за национально-освободительного восстания в Туркестане и гонений в первые годы большевистской власти, осуществлялось в рамках структур особых комиссий советского образца. *Цель и задачи статьи.* Выделения характера, значения и механизма работы 1924–1926 годах по реэвакуации населения Жетысуйского региона, особенно пострадавшего от беженства. Задача исследования – систематизировать и оценить ход работы по возвращению казахских беженцев на Родину и деятельность членов особой комиссии. *Результаты*. В процессе развертывания передачи Жетысуйского и Сырдарьинского, так называемого Туркестанских областей из состава Туркестанской Автономной Республики в состав Казахской Автономной Республики прежняя особая комиссия по вопросам возвращения и расселения беженцев при ТуркЦИКе и Турксовнаркоме прекратила свое существования. К концу 1925 года вопросом казахских беженцев стала заниматься другая особая комиссия – особая комиссия по землеустройству в Туркестанских областях Казахстана и Киргизской автономной области при ВЦИК. Созданный в центре, в качестве эмиссарского органа это структура, помимо вопросов землеустройства в вошедшей в состав Казахстана региона, занималась вопросом беженцев и ставила перед собой задачу «коренного решения» вопроса по реэвакуации. Пересмотрев деятельность прежных особых комиссий, созданных при правительственных структурах Республики Туркестана и Казахской АССР, новая комиссия, обеспечившая приоритет наркомата иностранных дел и специальной комиссии из центра в вопросе реэвакуации казахов-киргизов, определила состав, численность беженцев и объем помощи, подлежащей оказанию реэмигрантам из Западного Китая. *Заключение.* Передача решение вопроса возвращения беженцев В Жетысуской области, вошедшей в состав Казахстана из Туркестанской АССР из местной ососбой комиссии в особую комиссию по землеустройству, созданную при ВЦИК, осуществлялось в рамках политики управления и регулирования трудовой иммиграции, эмиграции и реэмиграции в СССР. Особая комиссия, возглавляемая М. Серафимовым занимавшеся вопросом землеустройства в Туркестанских областях Казахстана и Киргизи, была распущена в сентябре 1926 года из-за напряженности межэтнической ситуации в регионе и недовольства местных национальных кадров, а вопрос беженцев вновь был передан в ведение органа земледелия Казахской АССР.

Ключевые слова: Реэвакуация беженцев, реэмигранты, пункты питания, землеустройство, карантинно-охранная зона

Для цитирования: Стамшалов Е.И. «От особой комиссии к особую комиссию»: из истории возвращения казахских беженцев из Китая (1924–1926) // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2025. Т. 12. № 1. С. 232–249. (На Каз.).
DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_1_232-249

Кіріспе

XX ғасырдың 20-жылдарындағы қазақ босқындарының Қытайдан реэвакуациясы тақырыбы Қазақстанның кеңестік кезеңіндегі аз зерттелген тақырыптардың бірі саналады. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс салдарынан, 1918 жылдағы Түркістанда кеңес өкіметін орнату кезеңіндегі азаматтық соғыс жылдарыда аштық пен зорлық-зомбылықтан қашып Батыс Қытайды паналаған мыңдаған қазақ босқындарының тағдыры жүйелі талдауды қажет ететін тақырып.

XX ғасырдың бірінші ширегінде босқындарды тарихи Отанына қайтару мен орналастыру бағытында кеңестік үлгідегі бірнеше ерекше комиссиялар жұмыс істеді. Ерекше комиссиялардың мәртебесі мен құзыреті большевиктік биліктің босқындар мәселесіне қатысты ұстанымының түрленуіне тәуелді болды. КСРО-ның Орта Азия аумағындағы территориялық межелеу жұмыстары жүргізіле бастауы босқындар мәселесін шешу бағытындағы қаржыландыру мөлшерін кемітіп, жергілікті босқындар жөніндегі ерекше комиссиялар жұмысын тоқтату қауіпі туды.

Ұсынылып отырған мақалада Қытайдан қазақ босқындарын қайтару процесінің жергілікті ерекше комиссиялар құзырынан тыс КСРО-ның жоғары заң шығарушы билік құрылымы БОАК тарапынан эмиссарлық орган – жаңа ерекше комиссия қарауына өту тарихы жан-жақты талданып отыр.

Материалдар мен әдістер

Жаңа тарихи жағдайда Қытайдағы қазақ босқындарының реэвакуациясы тарихының эволюциясын айқындау, зерттеу нысанын анықтау үшін тарих ғылымындағы салыстыру, болжам жасау, сараптау сияқты тәсілдер пайдаланылды. Босқындар реэвакуциясы үдерісіндегі олардың қабылдаушы социумда қауымдасып өмір сүру кзеіндегі топ ретіндегі сипаттамасын көрсету үшін дескриптивті тәсіл пайдаланылды. Бұл әдістің өзі Қытайдан қайта оралушы қазақ шаруаларының қауымдасқан тұрмыс-тіршілігін саралауға жәрдемдеседі. Сонымен қатар реэмигранттық топтардың туған мекеніне қайтуы барысын құрылымдық функционалдық тұрғыда саралаудың да маңызы зор. Босқындардың біртұтас кеңістікте өзара әрекеттесу арқылы өмір кешетін әрқилы жүйедегі құрылымдардың үйлесімінде жүзеге асқандықтан, бұл тәсіл арқылы реэвакуация барысындағы тіршілік дағдылары сарапталды. Жалпылай алғанда, әдістерінің плюрализміне басымдық берілді.

Төмендегі мақаланы дайындау кезінде босқындардың Батыс Қытайдан реэвакуациясына қатысты мемлекеттік құрылымдар құжаттары сақталған өңірлік, орталық және шетелдік архивтер материалдары пайдаланылды. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің (ҚРОМА) (Алматы қ.) 938: «БОАК-нің Қазақ ССР Түркістан облысы және Қара-қырғыз автономиялық облысында жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясы», 74: Қазақ АССР-і жер өндеу халық комиссариаты сияқты қорларының деректері ғылыми айналымға енгізілді. Сонымен қатар ғылыми зерттеуде Жетісу облысының мемлекеттік архивінің (Талдықорған қ.) (ЖОМА) 751: Лепсі уездік атқару комитетінің Қытайдан қайтқан босқындарды орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясы (1920–1926) қоры, Алматы облыстық мемлекеттік архивінің (Қарасай ауданы, Алмалыбақ ауылы) (АОМА) 489: Жұмысшы, қызыл әскер, шаруа және мұсылман депутаттары кеңесі Жетісу облыстық, қалалық атқару комитеті қоры құжаттары қолданылды. Қазақ босқындары реэмиграциясына қатысты маңызды деректер Ресей Федерациясы архивтерінде қордаланған. Ұсынылып отырған мақаланы жазу барысында Ресейдің әлеуметтік-саяси тарихының мемлекеттік архивінен (РФ, Москва қ.) (РӘСТМА) 17: БКП (б) орталық комитеті қоры деректері пайдаланылды. Пайдаланылған архив құжаттары кеңестік ерекше комиссиялардың нұсқаулары, басқарушы және бағынышты мекемелер хат-хабарлары, сараптама материалдар және қаржылық есеп-қисап деректерін құрайды.

Талқылау

Ішіне босқындар да кіретін қазақ шаруаларына жер бөліп беруге бағытталған жер-су реформасы негізінен бұрынғы қоныс аудару бойныша чиновниктерден тұрған жергілікті жер органдарының үнсіз қарсыласуынан салдарынан іске аспай қалғаны туралы Ж. Қыдыралинаның еңбегінде айтылған (Кыдыралина, 2009: 65) Қытайтанушы Н. Мұхаметханұлы өз зерттеуінде Қытай тарихының республикалық кезеңі саналатын 1912–1949 жылдар аралығында Синьцзянь билігінде милитаристік генерал-губернаторлар болғанын атап көрсеткен (Мұхаметханұлы, 2021: 65). Тарихшы Б. Ж. Атанатаеваның еңбегінде: «1920 жылдардан бастап Кеңес өкіметі Қытайдан 1916 жылдардағы оқиғаларға орай қашып кеткен босқындарды қайтаруға, қабылдауға көңіл бөліп, оларға қарсы ешқандай жазалау шараларын жүргізбеуге міндеттеніп, оларды жаңа мекендерінде орналастырып, мал-мүлкін қайтарып берді» - деп атап өтеді. Алайда, тарихшы қайта оралған иммигранттардың болжамды санын анықтау архив деректерінің әрқилылығына орай мүмкін емес екендігін баса көрсеткен (Атанатаева, 2008: 28).

XX ғасырдың 20-жылдарындағы Қытайдан оралушы репатрианттар статистикасының қарама-қайшылықты түрде екенін миграциялық үдерістерді зерттеген Ресейлік тарихшы Н.Н. Аблажей атап көрсеткен (Аблажей, 2014: 31). Зерттеуші Ресей Федерациясы сыртқы саясат архивіне сілтеме жасай отырып, КСРО НКИД-тің (Сыртқы істер халық комиссариаты) Құлжадағы консулдығының мәліметі бойынша 1921–1927 жылдар аралығында Синьцзяннның Іле округінен өздерінің бұрынғы мекендеріне 17 373 адамнан кем емес мөлшерде босқындар оралғанын көрсеткен. Н. Аблажей Батыс Қытайдың Іле округінде көрсетілген кезде әлі де 2630 босқындар жанұясы қалғанын атап өтеді (Аблажей, 2014: 31).

XX ғасырдың 20-жылдарындағы КСРО-дағы еңбек реэмиграциясы тарихының маманы М. Галас елдегі еңбек миграциясы саясаты экономикалық тиімділік пен әлеуметтік-таптық ерекшелік принципі негізінде жүзеге асырылғанын сипаттайды (Галас, 2011). Қытайдың батыс бөлігіндегі түрік және басқа мұсылман халықтардың КСРО-ның шекаралас жатқан республикаларына тартылуы көшпелі халықтарға қатысты кеңестік саясатты жеке талдаған тарихшы Ф.Л. Синициннің еңбегінде талданған (Синицын, 2019).

Ресей тарихшысы В. А. Бармин 1924 жылдың 31 мамырында Қытай Республикасы мен КСРО арасындағы «КСР Одағы мен Қытай Республикасы арасындағы мәселелерді реттеудің жалпы принциптері туралы келісімге» қол қойылғанынан кейін Үрімжі, Қашқар, Құлжа, Шәуешек және Алтайда КСРО консулдықтары, Ташкент, Алматы, Семей, Зайсан және Әндіжанда қытай консулдықтары ашылғанын көрсеткен (Бармин, 1998:70). Синьцзян мен Ресейдің экономикалық әрі саяси байланыстарын қарастырған тағы бір ресейлік зерттеуші Т.А. Шаметованың монографиясында екіжақты шекара саудасы терең талданған. Тарихшының зерттеуі Синьцзян-Ресей қарым-қатынастарының экономикалық аспектісіне басымдық бере отырып, тараптардың саяси байланыстарын да назарда ұстағанымен құнды (Шаметова, 2024).

Ал қырғызстандық тарихшы Д.М. Будянскийдің зерттеуінде Түркістан ОАК қарасты босқында жөніндегі ерекше комиссия қызметі біршама жете зерттелгенімен, БОАК жанынан Түркістандық қазақ-қырғыз облыстарында жерге орналастыру бойынша М. Серафимов басқарған ерекше комиссияның босқындар проблемасын шешу бағытындағы қызметі қарастырылмаған (Будянский, 2007).

Синьцзян өлкесінің Шәуешек аумағында орыс эмигрантының отбасында туған В.И. Петровтың естелігі автордың өмірбаянымен үйлесе баяндалуымен құнды (Петров, 2003). Тәжікстандық тарихшы К.Н. Абдуллаевтың іргелі зерттеуінде Синьцзяннан босқындардың қайтуы жайы талданған (Абдуллаев, 2009). К.Н. Абдуллаев Синьцзянь билігінде Ян-Цзень-Синь болған 1918–1928 жылдар аралығында Қытай тарабы ең алдымен орыстардың кеңестік биліктің рахымшылық жасауының аясында Отанына оралуларына мүдделі болғанын көрсеткен. БОАК 1924 жылдың 9 маусымында қабылдаған арнайы қаулысымен унтер офицерден жоғары емес ақгвардияшыл әскерилерге рахымшылық жарияланды. К.Н. Абдуллаев ресейлік зерттеуші Е. Комиссарованың дерегіне сүйене отырып, 1921 жыл мен

1927 жыл аралығында Синьцзяннан Россияға 17373 адам ресми рұқсат негізінде, осы санға шамалас адам бейресми жолмен оралғанын көрсеткен (Абдуллаев, 2009:510). Кезең бойынша архив құжаттары бұл сандық мәліметтердің тым төмендетіліп көрсетілгенін көрсетіп отыр.

Батыс тарихшыларының арасынан қырғи қабақ соғыс кезеңінің өзінде социалистік лагерде жарық көрген румын тарихшысы Кзгелди Каролидің еңбегінің өзгешелік болғанын атап өту керек (Czegledy, 1969). Ал Қытай тарихының Республикалық дәуіріндегі Орта Азия мұсылмандары жағдайын қамтыған толыққанды зерттеу жүргізген ағылшын тарихшысы Эндрю Форбсты ерекше атап көрсетуге болады (Forbes, 1986).

Соңғы жылдары зерттеу тақырыбына қатысты деректер қоры саяси Қазақстан Республикасының Президентінің бастамасымен құрылып қыруар жұмыс атқарған саяси қуғын-сүргін құрбандарды толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комисиясының материалдары түрінде жарық көрген реэмиграция тақырыбын арқау еткен құжаттар жинақтарымен толықты (Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, 2022; Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, 2022-1). Көрсетілген құжаттар мен материалдар жинақтарында 1924–1926 жылдарға қатысты деректер кездеседі. Алайда, жинақтарда саяси қуғын-сүргінді көрсететін құжаттарды жинақтап жариялауға басымдық берілгендіктен, ерекше комиссиялар тарихын көрсететін деректер ішінара берілген.

Нәтижелер

Түркістан АССР-і Орталық атқару комитеті тарапынан Жетісуға, туып-өскен мекеніне оралған босқындарды қамтамасыз ету бойынша жұмыстардың тығырыққа тірелгені туралы мәліметтер 1924 жылдың басында түсе бастады. 1924 жылдың 3 наурызында Жетісу облыстық атқару комитеті төрағасына облыстық босқындарды орналастыру жөніндегі комиссия төрағасының қатынас хатында облысқа қарасты Лепсі уездік босқындар жөніндегі комиссиясы бұрынғы құрамы шалағайлығына орай дайындау кеңсесінен 10586 пұд бидай түспей, комиссия ешқандай астықсыз қалғаны көрсетілген. Қалыптасып отырған жағдай 1924 жылдың 31 қаңтарында облыстық босқындар жөніндегі комиссия уездік комиссияның барлық қызметіне тексеру жүргізуді шешкен. Жетісу облыстық босқындар комиссиясы төрағасының міндетін атқарушы Янгулатов 1924 жылдың 3 наурызындағы облыстық атқару комитетін ТуркОАК алдына Лепсі уездік комиссиясына берілмей қалған 1058 пұд 35 фунт бидайды қайтадан бөлуді сұраған. (АОМА 489 қор, 1-тізім, 771-іс, 17, 17(а)-парақтар) Жетісу облыстық партия комитеті 1924 жылдың 12 ақпанында ТКП орталық комитетіне облкомның қаулысы негізінде Қытайдан келген босқындарды өткен 1923 жылы келген ауыл шаруашылық салығынан босатуды «табанды түрде» сұраған. (АОМА 489 қор, 1-тізім, 771-іс, 1-парақ). 1924 жылы Жетісу облыстық реэвакуация комиссиясы 18690 сом алтын бөлді (Будянский, 2007: 179).

Сыртқы істер халкомы босқындар мәселесінің саяси сипатын назардан шығарған жоқ. ОГПУ-дің Орта Азия тұрақты өкілдігінің басшысы Бельскийге 1924 жылдың 9 желтоқсанында жолданған № 3707 НКИД-тің Орта Азиядағы агенті Германның хатында: «1916 жылы, азамат соғысы жылдарында Жетісудан Батыс Қытайға қашқан қырғыз (қазақ), дүнген және басқа да халықтарды КСРО-ға өткізу мәселесіне... қатысты босқындарды қашқан мерзіміне байланысты категорияларға бөлуге ешқандай негіз жоқ» - деп көрсеткен. Германның пайымдауынша 1918 жылдар және одан кейінгі уақыттағы азамат соғысы шарпыған аймақтардағы халықтың ауа көшуінің себептері бірдей болғандықтан, оларды бірін бірінен айрықша қарастырудың себебі жоқ. Сол себептен «НКИД агенттігі барлық қырғыздарды (қазақтарды) қайтаруға ешқандай кедергі жоқ деп санайтыны» көрсетілді (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 78-іс, 2-парақ). Хатта Кеңес өкіметіне қарсы ақ армия немесе басқа да жаулардың сапында белсенді әрекет еткен жекелеген тұлғалар мен топтарды кері өткізбей ұстап қалуға байланысты шаралар өткізу пункттерінде атқарылып жатқаны баяндалған. Қытайдан босқындарды қайтаруға байланысты Кеңес үкіметі шығындары тек қазақ (қырғыз) босқындарға ғана емес, дүнген, тараншылар үшін де жұмсалып жатқаны айтылады (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 78-іс, 2 (а)-парақ).

Босқындар мәселесіне қатысы бар мемлекеттік құрылымдардың реэмигранттар тағдырына мән беріп, үдерістің ішкі мәселелерін түсінуі әртүрлі деңгейде болды. Ерекше комиссия мен оның құрылымдық бөлімшелерінің басшылық құрам үнемі өзгеріп отырды. 1924 жылдың 21 қыркүйегінде Түркістан коммунистік партиясы Жетісу обкомы секретариатының мәжілісінде бұған дейін босқындар комиссиясы төрағасы қызметін атқарған Киссевтің «бақылау комиссиясы мен жұмысшы-шаруа инспекциясы бағытындағы жұмысының көптігіне орай» босқындар бойынша комиссия басшылығынан босату туралы өтінішін қарап, оның орнына Ы. Көшкіновты тағайындауға шешім шығарылды (Шілдебай, Оразов, 2022: 57). Араға ай өтпестен Ы. Көшкінов комиссия құрамында мүше ретінде қалдырылып, комиссияға төрағалыққа Айдарбеков тағайындалды.

Босқындар бойынша уездік комиссиялардың жұмысы жіті қадағаланып, олар түрлі тексерулердің объектісі болды. 1924 жылдың 20 қазанында Жетісу облыстық босқындарды Қытайдан реэвакуациялау және орналастыру жөніндегі комиссия мәжілісінде оның төрағасы Айдарбеков, мүшелері Ы. Көшкінов, Әлімбаев, Ерохина, хатшысы Сафаровтар қатысқан мәжілісте Жаркент және Қарақол уездік босқындар комиссияларына жүргізілген тексеру нәтижелері туралы облыстық комиссия мүшесі Ступниковтың жазбаша баяндамасы тыңдалды. Осы мәжілістің № 10 хаттамасына сәйкес орталық босқындарды реэвакуациялау және орналастыру жөніндегі комиссиядан Қытайдан босқындарды қайтару жұмыстарына 80 000 сом қаржы бөлу сұралды. Хаттаманың екінші пунктінде босқындарға заттай көмек беруді тоқтату, азық-түлік пен заттардың босқындар уездік комиссиясындағы қорын дереу саудаға шығарып, түскен қаржыны уездік комиссияның ағымдағы есебіне беру шешілді. Мемлекеттік несиеден жұмсалмай қалған 2592 сом қаржы 1924–1925 жылдар есебінде қалдыру сұралды (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 79-іс, 1-парақ).

1925 жылдың басында Жетісу губерниялық босқындарды реэвакуациялау және орналастыру комиссиясы төрағасы Ы. Көшкіновтің комиссияның құрылымдық бөлімшелеріне құпия қатынас хатында босқындардың атамекеніне оралуы көктем мезгілінде жанданатыны ескертілді. 1925 жылдың 21 қаңтарындағы бұл құпия хатта жергілікті босқындар жөніндегі құрылымдардың губерниялық босқындар комиссиясымен байланысын жандандыру, тіркелген босқындар туралы мәліметті ай сайын жолдап тұру тапсырылды. Губерниялық комиссияның сандаған бұйрық-нұсқауларына қарамастан, Лепсі комиссиясы ешқандай есеп бермегені сыналды. Ы. Көшкіновтің хатында: «Қытай аумағында қазір отанына жетуге жанталаса ұмтылып отырғандар ең кедей босқындар, Кеңестік республика азаматтары қалғаны» баса көрсетілді (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 79-іс, 25-парақ). Босқындарды әлеуметтік тегі, ауа көшу себептеріне қарай қабылдау, көмек беру туралы тапсырма губерниялық босқындар комиссиясы тарапынан да беріліп тұрды. 1925 жылдың тамыз айының шамамен 27-де өткен мәжілісінде «басмашылардан қашқан Өзбек Республикасының Жетісу губерниясы арқылы Ферғанаға бара жатқан сарттарға қаржылық көмек беру» туралы мәселе қаралады. Бұл мәселе жөнінде босқындар комиссиясының қабылдаған қаулысында: «Жол шығыны, тәулік ақы, бір мәрте жәрдемақы берілмесін. Жәрдемақы тек қана 1916 жылғы қырғыз-қазақ көтерілісінен қашқан босқындарға берілсін. Ал 1918 жылғы босқындар бойынша ауқатты бай және жайсыз элементтер болмауы үшін комиссия арнайы сүзгіден өткізсін» - делінген (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 51-іс, 47, 47(а)-парақтар).

Қытайдан келуші босқындарды орналастыру жөніндегі Лепсі уездік комиссиясы баяндамасына сәйкес 1925 жылы Мақаншы болысына қарасты Еміл ауылына 55 түтін босқындар келіп орналасқан. Уездік атқару комитеті президиумының 1925 жылдың 28 шілдедегі № 41 хаттамасына сәйкес, Қытайдың Тарбағатай өлкесінен 1200, Іле аймағынан 1000 шаруашылықтар бойынша босқындарды сатып алу үшін Мұхаметжановты жіберу туралы губерниялық партия комитеті мен босқындар жөніндегі комитетіне ұсыныс жолданған. Алайда, аталған хатқа 1925 жылдың 27 тамызында жауап қайтарған губерниялық босқындар жөніндегі комитет жауабында: «Қытайдағы босқындарды реэвакуациялаумен КСРО консулдығы айналысатындықтан, Мұхаметжанов жолдасты Қытайға жіберуден бас тартылсын» - делінеді (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 69-іс, 1-парақ). Көріп

Кеңестік саяси органдар босқындарды категорияларға бөлмеу туралы ұстанымы ортақ болғанымен, босқындарға таптық көзқарас туралы нұсқаулар болмай қалмады. 1925 жылдың 26 тамызындағы облыстық босқындар комиссиясы төрағасы Бусаков қол қойған № 259 циркуляр хатында «босқындар жөніндегі комиссияның жергілікті органдары тарапынан түсіп жатқан материалдарға сәйкес Қытайға өз шаруаларымен өтіп кеткен босқын категориясына жатпайтын қашқындарға көмек көрсетудің көптеген фактілері анықталғанына байланысты босқындарға көмек беруге қатаң қарап, бұрын шығарылған бұйрықтарды басшылыққа алу» тапсырылды. Осы нұсқауда босқындарға арналған көмекті 1916 және 1918 жылдардағы көтерілістер қатысушыларына ғана көрсету керектігі баса айтылды. Сондай-ақ, 1918 жылдарда Отанынан кетушілерді босқындар комиссия тарапынан тиянақты сүзгіден өткізіп, бай және жау элементтер еніп кетпеуін қадағалай тапсырылды. «Жағымсыз элементтер» ГПУ комендатурасына баруға міндетті болды (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 78-іс, 11-парақ).

Қытайдағы кеңестік консулдық өкілдері Қытай өкіметінің босқындардың Кеңестер еліне реэвакуациясына үнсіз қарсылық жасап отырғанын да атап көрсеткен. 1925 жылдың 10 қазандағы Шәуешектегі консулдың күнделігінде босқындардың кері қайтарылуының үш себебі, әуелі реэвакуацияға қажетті қаржының болмауы, екіншісі консулдардың арасында реэвакуацияның бірыңғай жүйесі келісілмеуі, үшінші, ең басты себеп, босқындарға рұқсатнама бергісі келмей тұрған «қытай өкімет орындарының баяу қарсылығы» екенін көрсеткен. Консулдың пікірінше қазақ-қырғыз кедейлерін қытай чиновниктерімен қатар мұндағы ауқатты тұрғындардың экономикалық жағынан қанауы реэвакуцияның басты кедергісі болған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 28-парақ).

1925 жылдың 8 қыркүйегінде РСФСР халкомкеңесінің мәжілісінде жерге орналастыру жөніндегі БОАК ерекше комиссиясының өкілі Оболенскийдің Қытайдан реэмигранттарды қайтару және орналастыру мақсатында 602 310 сом бөлу туралы ұсынысына байланысты резервтік қордан бұл мақсатта 1925-1926 бюджеттік жылға 100000 сом бөлу туралы қаулы қабылданды (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 79-парақ).

1925 жылдың аяғына қарай қазақ босқындарды Қытайдан қайтару жұмыстарын үйлестірумен БОАК-нің Қазақстанның Түркістандық облыстары және Қырғыз автономиялық облысында жерге орналастыру ерекше комиссиясы айналыса бастады. Босқындарды қайтару жұмысының ауқымын анықтау үшін жаңадан құрылған ерекше комиссия реэвакуция жұмыстары бойынша арнайы зерттеу жүргізіп, 1925 жылдың 21 қарашасында Қытайдағы босқындарды сатып алу, КСРО-ға жіберу және орналастыру мақсатында арнайы смета жасаған. Осы орталықпен бекітілмеген смета есебінде 100 000 сом реэмигранттардың мекендерін табу мен санын анықтау мақсатына бөлінген. Босқындарды қайтаруға шығындарының БОАК ерекше комиссиясы төрағасы М. Серафимов, жерге орналастыру бөлімі меңгерушісі Корсак, бас бухгалтер Левашевтер бекіткен смета бойынша Қытайдағы жұмыс істейтін қызметкерлердің 6 штаты анықталған. Қызметкерлер қатарында уәкіл (біреу), хатшы (біреу), мұсылманша аудармашы (біреу), қытай тілінен аудармашы (біреу), қызыләскер күзетші (он), қытай күзетші (он) қарастырылған. 50 қытай тецзін 10 кеңестік сомға тең деп есептегенде қызметкерлер штатының 4 айға айлығына 46000 тецз, 9200 сом қаралған. Босқындар мәселесін шешуде операциялық шығындарға (14 ат, канцелярлық товарлар, шетелдік паспорт визасы) жалпы мөлшері 56 600 тецз немесе сомға айналдырғанда 11320 сом белгіленген. Осы шығындар қатарында «онсыз болуы мүмкін емес» деген ескертпемен қытай чиновниктеріне параға, губернатор, уездік бастық, әскери губернатор және басқаларға сыйлық үшін арнайы 15000 тецз қарастырылған. Алдын ала ойластырылмаған шығындар есебінде қарызға батып, құлдыққа түскендерді сатып алу және басқа мақсаттарға 4480 тецз белгіленген (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 3(а)-парақ).

Босқындар реэвакуциясы бойынша смета осы жылдың 17 қаңтарындағы жер өңдеу басқармасы бастығының міндетін атқарушы Надежиннің баянхатына негізделген. Надежин көшпелі босқындардың қарызға батуы өміріне қауіпті екенін, Сибай, Солон, Чекарп сияқты қытай тайпаларының ауылдарында 100 тецз (20 сом) қарыз өмір бойғы құлдыққа, өмір бойы

түрмеге отыруға немесе аштан өлуге дейін апаратынын жазған. Надежиннің мәліметінше Каш өзені мен Іле өзенінің Құлжадан басталатын жоғарғы ағысының аңғары, Құлжа, Сүйдін және Чипандзындағы қытай поселкелері, Текес және Көксу өзендерінің аңғарындағы қалмақ қоныстары, үлкен және кіші Жұлдыз өзен аңғарындағы қалмақ қоныстары босқындар қарызға барынша батқан аймақтар саналған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 51-іс, 17-парақ). Смета бойынша, жалпы алғанда штаттар ұстау мен операциялық шығындарға 25000 сом немесе 125 000 тецз есептелді (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 3-парақ). Ақсу, Қашқар, және Үштұрфан аудандарын зерттеу жұмыстарына 50000 сом межеленді. Босқындарды қайтару жұмыстарының ішіндегі қаржы көп жұмсалатын қарыздары үшін еркінен айрылғандар мен әйелдер мен балаларды сатып алу болды. Қытайға арнайы жіберілген уәкілдің есептеуінше Іле өлкесіндегі қарызға батқан 500 жанұя үшін 50000 тецз, Іле аймағындағы 600 әйелдер мен балаларды сатып алу үшін 60000 тецз, Қашқар-Үш-Тұрфан және Ақсу айдандарында 1000 әйел және балаларды сатып алу үшін 2000 тецз қажет болды. Босқындарды қарыз тұтқыны мен құлдықтан құтқаруға жалпы мөлшері 310000 тецз немесе 62000 сом белгіленді. Қазақ-қырғыз босқындарды Отанына жіберу шығындары қатарында 2300 жанұяға жүк артатын 2300 түйе немесе ат сатып алу үшін, әр көлікті 50 сомнан есептегенде 115000 сом, 2300 жанұяны орта есеппен 20 күнде жанұя басына 20 сомнан есептегенде 46000 сом, босқындардың жолында 2 тамақтандыру пунктін жасақтау үшін 10000 сом, жалпы шығын 171 000 сом межеленді. Босқындар бойынша сметаның түсініктемесінде келушілер пайдаланатын көлік олар мекендеріне оралғаннан кейін жәрдемақы есебінде олардың иелігінде қалатыны айтылған. Қазақ-қырғыз босқындарды шаруашылық жағынан орналастыру мақсатында күзде жиналатын астыққа дейін тамақтандыру үшін 8 ай мөлшерінде бидай сатып алуға 2300 жанұяға 20 пұттан есептегенде 46000 сом, әр босқын жанұясының 2 десятине жерге 8 пұт егін егуіне 36800 сом қарастырылды (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 3(а)-парақ).

Босқындар мәселесін «түбегейлі шешуді» жоспарлаған М. Серафимовтің жер жөніндегі ерекше комиссиясы Қытайға жіберілген уәкілдердің мәліметтеріне сүйеніп 2300 шаруашылық қалғанын анықтаған. Ал НКИД-тің Құлжадағы консулдығы мәліметінде Батыс Қытайдың Іле округінде 2630 босқындар отбасы қалып отырғаны көрсетілген. Консулдық мәліметінше бұл қалған босқындардың 1150 түтінін қазақ босқындары құрайды (Аблажей, 2014: 31). Босқындардың егін себуіне, киіміне байланысты 2300 шаруашылыққа есептегенде керекті жалпы қаржы сомасы 269100 сомды құрады. Қазақ-қырғыз босқындарды Қытайдан шығарып әкелуге байланысты шаралардың жалпы сметасы 602 310 сомды құрады. Қытайдан шығарылатын әрбір босқын отбасына кететін шығын 261 сом 88 тиынға тең болды. 2300 босқындар жанұясының 850-і Қазақстанға, 1450-і Қырғызстанға тән болды. Тиісінше, қырғыз босқындарға 379720 сом, қазақ босқындар үшін 222 590 сом жұмсау көзделді (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 4-парақ).

Қытайдың Іле аумағына барып келген Б. Солтанаевтың баяндамасына сай босқындар негізінен 3 категорияға бөлінді: 1) Бір үзім нан үшін сатылған жас балалар мен әйелдер. Б. Солтанаевтың мәліметі бойынша мұндайлардың саны 600 жанды құрап, олардың жартысы Қытайдың ішкері аудандарына әкетілген. 2) Әртүрлі қарыз қыспағымен еркінен айрылғандар, олардың саны 500 жанұяны құрайды. 3) Жергілікті саудагерлер мен ірі жер иеленушілерге кіріптар болып қалғандар, олардың саны 400 жанұяны құрайды. Б. Солтонаевтың анықтауынша, үш категорияға тән босқындардың 300 түтіні – Лепсі, 150-ге жуық түтін – Қапал, 400-ге жуық түтін – Жаркент, 210-ға жуық түтін – Қарақол және 8 түтін – Пішпек уездерінен. Бұлардың жалпы саны 1068 түтін. Б. Солтанаевтың мәліметінше Қашқар-Үштұрфан ауданында 100 жанұя болса, құлдыққа сатылған балалар мен әйелдер сан 100-ді құрайды. Қашқар-Үштұрфан ауданындағы босқындар негізінен Қарақол, Пішпек және Нарын уездерінен барған қарақырғыздар (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 51-іс, 1, 1 (а)-парақтар). М. Серафимов ұсынған смета мен оның түсініктемесінде Қытайдағы босқындар жағдайын анықтау жұмысы бірінші кезекке қойылды. Осы мақсатта 1925 жылдың 28 қарашасында М. Серафимовтың атына Өміралин, Корсаков, Хлыновскийлер қол қойған хат жолданып,

ерекше комиссияның Қазақстандағы уәкілі Әлімбаев Қытайдағы қазақтар мен қырғыздар орналасқан аудандарда зерттеу жұмыстарын жүргізетін үміткерлер ретінде Үрімжі ауданыны – Төлетбек Тастеміров, Шәуешек ауданына Базарбай Мамбетовтерді ұсынды. Семей губерниясының қазақ-босқындары орныққан Шара-Сүме ауданына Семейден өкіл шақыру ұсынылды. Қырғыз-босқындар арасында анықтау жұмыстарын жүргізуге лайықты үміткер ретінде Қырғызстан облкомы мен облатқарукомы Құлжа ауданына – партия мүшелері Пахритдин Саиыпбаевты, Қашқар ауданына – Құлұмбаев Құрманалыны ұсынған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 8-парақ). Алматыдан Ташкентке жерге орналастыру бойынша ерекше комиссияға Жетісу облыстық атқаруком төрағасы Күдербеков пен жер жөніндегі ерекше комиссия мүшесі Әлімбаев, НКИД агенті Д. К. Ступниковтер 1925 жылдың 23 қарашада жолданған жеделхатта «партия мүшесі Тастеміров Төлетбек губерниялық деңгейде жұмыс істейтіні» көрсетілген. Ал Шәуешекке ұсынылған Базарбай Мәмбетовке «партия мүшелігінде жоқ, Кеңес өкіметіне шынайы ықыласты, 20-жылдардан кеңес органдарында жұмыс істеген, аумақты жақсы білетін, босқындармен туыстық жағынан байланысты және олардың арасында беделді» - деген мінездеме берілген (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 10-парақ). Қытай аумағына босқындар мәселесін зерттеу мақсатында жіберілетін уәкілдерге арнайы нұсқаулық жасалды. «Құпия» белгісі қойылған нұсқаулыққа сай, өкілетті өкіл Қытайға бара салысымен консулға жолығып, одан тиісті тапсырмалар мен қаржы алуға тиісті. Консулдың көмегімен уәкілге Қытай аудандарын еркін аралауға мүмкіндік беретін қытай өкімет органдары беретін ашық құжат алынады (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 14-парақ).

Жерге орналастыру жөніндегі БОАК ерекше комиссияның Қытайға жіберілген уәкілі аптасына бір мәрте консулдық арқылы Ташкентке арнайы үлгіге сай жазылған ақпар жіберіп тұруға тиіс болды. Уәкілетті өкіл босқындарды қайтарудың мүмкін боларлық бағыттарын анықтаумен айналысты. Босқындарды арнайы жасақталған жинау пункттерге жинау міндеттелді. Жинақтау пунктіне келген босқындар арнайы медициналық тексеруден өтетін болды. Босқындардың жүру бағытына орай тамақтану пункттері құру көзделді.

Қытайдан келген босқындарға бір мәрте берілетін жәрдемақы көлемінің тым мардымсыздығы, олардың бұрынғы атамекенінде орнығу кезіндегі күнделікті қажеттіліктеріне жетпейтінін комиссия басшылығы да мойындаған. Жетісу губерниялық босқындар жөніндегі комиссияның жаңа төрағасы Камыниннің 1925 жылдың 6 сәуірдегі қатынас хатында жергілікті өкімет орындарын осы себептен босқындарға оларды бұрынғы мекен-жайына орналастыру, орман материалдарын тегін немесе жеңілдетілген бағамен беру, жұмысқа орналастыру, астық себуге ұрықпен қамтамасыз ету, босқындардың топталып немесе жеке еңбекке керек ірі қара алуына керекті ұсақ несие беру түрінде қолдау тапсырылды (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 79-іс, 40-парақ). Топталған көш түрінде оралған босқындарға ортақ құжат берілді. Мысал үшін келтірсек, ОГПУ Жетісу облыстық бөлімшесі шекара комендантының 1925 жылдың 14 қазандағы 2-Шекара участкесінің коменданты Михайлевский мен комендanттың арнайы ерекше бөлім бойынша көмекшісі Романов, уәкілетті өкіл Шаховтар қол қойған анықтамасында осы жылдың 28 қыркүйегінде Жатқамбай Тайлақов бастаған Лепсі уезі, Мақаншы болыстығы, Қарағаш мекенінің бұрынғы тұрғындары: 225 жан, 52 киіз үймен Лепсі уезінің Тоқты шатқалында тұруға орналастырылғанын хабарлаған (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 79-іс, 65-парақ).

«Босқындар мәселесін түпкілікті шешу» туралы 1925 жылдың жартысынан кейін мемлекеттік құрылымдарда көтеріле бастады. Бұған КСРО аумағында ауыл шаруашылық, өнеркәсіп, еңбек иммиграциясы, эммиграциясы және реэмиграциясын басқару, реттеу және әлеуметтік-құқықтық қолдау үшін 1925 жылдың 17 ақпанында Еңбек және қорғаныс кеңесінің тұрақты комиссиясының құрылуы тікеле әсер етті (Галас, 2011: 143).

Босқындарды қайтару БОАК жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясы құзырына өткеннен соң Батыс Қытайдан келушілердің еңбек құрал-жабдықтарын алып өтуіне жағдай жасалды. Осы мақсатта 1925 жылдың 23 желтоқсанында жерге орналастыру ерекше комиссиясы КСРО еңбек пен қорғаныс кеңесінің Орта Азиядағы өкілетті өкіліне жолдаған

қатынас хатында батыс Қытайдан келетін реэмигранттарға қатысты Ауғанстаннан келетін түркімен, тәжік, өзбек босқындарға қатысты қолданылған ережені қолдануды ұсынды. Еңбек пен қорғаныс кеңесі 1925 жылдың 9 шілдесінде бекіткен елге ауылшаруашылық құрал-жабдықтарды енгізу бойынша нұсқаулықта көрсетілген мөлшерден жоғары реэмигранттарға бір киіз үй, құрал-жабдықтар мен үй жиһаздарын әр адамға шаққанда 800 килограмнан алып өтуге рұқсат ету сұралды. Қатынас хатта Батыс Қытайдан келетін реэмигранттарға ерекше жағдай жасау туралы кеден мекемелеріне НКИД-тің Қытайдағы өкілдігі тапсырма беруі сұралды (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 36-парақ).

Босқындарды қайтаруға байланысты жұмыстар жерге орналастыру ерекше комисиясына берілуімен сабақтас Қытайдағы босқындарды қайтару жұмыстары НКИД консулдары арқылы қаржыландырылды. Өңірлік жерлерге оралушы босқындардың көмек көрсету бойынша атқарукомдарда тиісті қаржы болмай қалды. Осы жөнінде 1925 жылдың 22 желтоқсанында КАССР ОАК мен жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссия президиумына Жетісу губерниялық босқындар комиссиясы төрағасы Күдербековтің хатында қыс түскелі Қытайдан қайтып келіп жатқан босқындар толқыны үдегені, тек 1-13 желтоқсан аралығында босқындар жөніндегі комиссия Алматы уезінде 16 шаруашылыққа жататын 89 жанды қабылдағанын көрсеткен. Келушілерге 270 сом бір мәртелік жәрдемақы берілген. Алматы уезінен Қытайға босқандардың қалдырған үй-жайлары 1918 жылы өртелгендіктен, бір бөлігінің үйлері қирағандықтан, олар баспанасыз, аш жағдайда қалған. Губерниялық босқындар комиссиясы есебінде 3000 сом ғана қалғандықтан, келушілерді орналастыру жұмыстары аяқсыз қалған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 42, 42(а)-парақтар).

Босқындарды қайтару бойыншы жұмыстар 1926 жылы да жалғасып жатты. 1926 жылдың 8 қаңтарында БОАК арнайы қаулысында «ҚазАССР аумағына оралған жер өңдеу және мал шаруашылығымен айналысатын барлық реэмигранттарды аталған республика аумағына кіргеннен бастап бес жылға бірыңғай ауылшаруашылық салығынан босатылсын», - делінген. Осы қаулының екінші бабында бұл жеңілдікті келушілердің шаруашылық жағдайына қарай шектеу құзыреті БОАК мен РСФСР халкомкеңесінің құзырында екені көрсетілген. Қаулыға БОАК төрағасы А. Черьяков пен КСРО халкомкеңесі төрағасы А. Рыков және БОАК хатшысы А. Енукидзелер қол қойған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс,130-парақ). Босқындар мәселесін үйлестіру берілген жерге орналастыру ерекше комиссиясы губерниялық босқындар комиссиясына қаржылық көмек бере алмайтын еді. 1926 жылдың 18 қаңтардағы ерекше комиссия төрағасының міндетін атқарушы Корсактың жауабында «РСФСР халкомкеңесінің № 43 хаттамасынан үзіндісіне сәйкес жерге орналастыру ерекше комиссиясының ұсынысымен бөлінген қаржы Батыс Қытайдағы реэмигранттарды сатып алу және елге қайтару шығындарына ғана арналғандықтан, сіз сұраған босқындарды орналастыруға қатысты соманы жібере алмаймыз» - делінген. Корсак өз жауабында Батыс Қытай аумағындағы реэмигранттарды анықтау және Отанына қайтару жұмыстары жерге орналастыру ерекше комиссиясына жүктелгенін, сол мақсатта комиссия Қытайға өз уәкілдерін жіберетінін хабарлаған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 48-парақ). Жергілікті кадрлардың наразылығын тудырған себепті кейін жабылған М. Серафимов құрған жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссия босқындар жөніндегі комиссия қызметіне үсті-үстіне тексеру ұйымдастырып, босқындар мәселесінде барлық инициативаны өзіне алуға тырысқаны байқалады. Батыс Қытайдағы босқындарды анықтау жұмыстарына байланысты негізгі рольді НКИД консулдарына беру арқылы ерекше комиссия ұлттық кадрларды барынша шектеуге тырысқанын байқау қиын емес. Москваға бағынатын эмиссарлық орган босқындар проблемасына бөлінетін қаржыны жергілікті атқарушы комитетке қарасты босқындар комиссиясына емес тек НКИД органдарына жіберіп отырды. 1926 жылдың 18 қаңтарында НКИД-тің Өзбекстандағы уәкілі А. Знаменский БОАК жерге орналастыру бойынша ерекше комиссиясы төрағасы міндетін атқарушы Корсакқа жолдаған құпия хатында Синьзяндағы консулдықтарға бөлу үшін өз атына жалпы мөлшері 20000 сом қаражат аударуды сұраған. Хатта қаржының 2500 сомы Үрімжідегі бас консулдығына, 5000 Қашқардағы бас консулдыққа, 5000 сом Құлжадағы консулдыққа, 2500 Шәуешектегі консулдыққа бөлініп

беріліп, 5000 НКИД уәкілінде резерв ретінде сақталатыны баяндалған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 53-парақ). Ал осы жылдың 26 қаңтарында Корсак А. Знаменскийге жауап хатында 20000 сом қаржының оған аударылғанын хабарлаған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 24-парақ). Қытайдан қазақ-қырғыз босқындарды қайтару шараларында белсенді тұлғаға айналған А. Знаменский БОАК жерге орналастыру ерекше комиссиясына 1926 жылдың 26 қаңтарда құпия ілеспе хат арқылы «тиісті инстанцияларда бекітілген» Синьцзяннан босқындарды реэвакуциялау жөнінде және босқындардың мүліктерін өткізу туралы нұсқаулықтарды жолдаған. Жаңа нұсқаулықтың кіріспесінде: «Батыс Қытай аумағынан бұрын Кеңестер одағында (Қазақстан мен Қырғыз автономиялық облысы) тұрған босқындарды реэвакуциялауды дайындау мен жүргізу және оларды кеңестік территорияда шарушылық жағынан орналастыру БОАК-нің Қазақстан мен Қырғызстанның Түркістандық губерняларында жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссияның құзырына кіреді», - делінген (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 57-парақ). Мазмұны жоғарыда көрсетілген екі нұсқаулықтан бөлек «Синьцзяннан босқындарды анықтау және реэвакуциялау бойынша алдын ала қаражатты алу мен жұмсау тәртібі туралы» тағы бір нұсқаулық қабылданған. Бұл нұсқаулықтың 1-пунктіне сәйкес, босқындар орналасқан аудандарды зерттеу және оларды реэвакуациялаудың операциялық шығындарына қаражат БОАК жерге орналастыру ерекше комиссиясынан консулдарға алдын ала төлем ретінде беріліп, соңғылардың ерекше комиссия алдында алынған қаржы бойынша есеп беретіні көрсетілген (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 61-парақ). М. Серафимов басқаратын комиссияның барлық өкілеттікті иеленуі Жетісу геберниялық босқындар комиссиясының қалыпты қызметін жоққа шығарды. 1926 жылғы 17 қаңтардағы губерниялық босқындар комиссиясының мәжілісінде Сафаровтың ағымдағы жұмыс барысы туралы хабарламысын тыңдағаннан кейін «бұдан әрі губерниялық босқындар комиссиясы уәкілдерін Қытайға жіберудің қажетсіздігін ескеріп, реэвакуацияға қатысты барлық жұмыстар консулдықтарға тапсырылсын» - деген қаулы қабылданды. Қытайдағы кеңестік консулдардың тікелей қызмет міндеттерінен бос еместігіне орай босқындар комиссиясы Қытайға жіберілген Д.К. Ступниковты босқындар мәселесімен айналысуға міндеттеді. Өз кезегінде Д.К. Ступниковқа губерниялық босқындар комиссиясымен тығыз байланыста болу тапсырылды. Осы мақсатта Д. К. Ступниковқа Қытайға 500 сом қаржы жіберілді (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 65-парақ). Босқындар мәселесінде жергілікті комиссия құзыретінің тарылуы әрі эмиссарлық жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссияның басым құқ иеленуі ұзақ жылдар бойы қалыпты жұмыс істеген босқындар мәселесі бойынша құрылымдардың жұмысын тығырыққа тіреді.

1926 жылдың 23 қаңтарында Серафимов басқаратын комиссияға РСФСР жерхалкомынан мүше болған Н.С. Сильвестров ерекше БОАК төралқасының С. Асфендияров басқарған комиссиясына жолдаған ерекше пікірінде: «Ерекше комиссияны жойылуы уақытқа сай емес. Осы комиссияны құра отырып БОАК федерациялық жер комитетімен қоса комиссияға көшпелі және жартылай көшпелі халықты орналастыру жөніндегі басқару функциясын берген болатын. Комиссия өзіне жүктелген міндеттерді аяқтағанша оны жою дұрыс емес», - деп көрсеткен. Сильвестров комиссияның міндеттерін өзгертіп, оған атқару құзыреті емес, көшпелі және жартылай көшпелі халықты жрге орналастыру және мемлекеттік жер қорын анықтау мәселелерінде басқару және жоспарлау құзыреті берілу керектігін жақтаған (РМҚЗТА, 3-қор, 61-тізім, 163-іс, 56-парақ).

1926 жылдың 15 ақпанында БОАК жер жөніндегі ерекше комиссиясының № 15/с қаулысында босқындарды реэвакуциялау және орналастыру жөніндегі комиссияны қайта құру туралы шешім қабылданады. М. Серафимов өзі төрағалық еткен мәжіліске осы ерекше комиссия мүшесі Әлімбаев, жерге орналастыру бөлімі меңгерушісі Корсак, хатшы Хлыновскийлер қатысқан (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 73-парақ). М. Серафимов комиссиясының реэвакуция бойынша өкілетті уәкілі Н.В. Сатаев әзірлеген түсініктеме хатта босқындар мәселесіне орай қалыптасып отырған жағдай сараланып, реэвакуцияның жаңа тәртібі түсіндірілген. Н.В. Сатаев түсіндірме хатта босқындарды реэвакуциялаудың сәтті болуы оларды шекарадан өткенде қалай қарсы алынуына тікелей байланысты екенін ескеріп,

Жаркент пен Қорғасқа ерекше комиссияның арнайы уәкілін жіберуді ұсынған. Жерге орналастыру бойынша ерекше комиссия уәкілінің міндетіне шекарадан заңсыз өтетін босқындардың да есепке алынып, тиісті көмек көрсетілуін қадағалау кірді. Жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясының 1925 жылдың 17 ақпанында Жетісу облыстық босқындар комиссиясына жолдаған хатында босқындардың реэвакуациясын «жерге орналастыру партиясын қатыстыра отырып қайта құру үшін» осы комиссияның реэвакуация жөніндегі уәкілі Н.В. Сатаевтың жіберілгенін, оған осы міндеттерді атқаруына барынша көмек көрсетуді сұраған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 82, 82 (а)-парақтар). Н. Сатаевтың босқындар жөніндегі құрылымды «қайта құруының» шын мәнісі босқындар жөніндегі бұрынғы комиссияны жою болды. 1926 жылдың 2 наурызында БОАК жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясының төрағасының міндетін атқарушы Өміралиннің, жерге орналастыру бөлімі меңгерушісі Корсак, іс басқарушы Хлыновский қол қойған ҚАССР жер халкомы жерге орналастыру басқармасының жерге орналастыру басқармасы орталығының бастығы Қаратілеуов, жерге орналастыру бөлімі меңгерушісі Божановтардың 23 ақпандағы № 700 сауалына жауап ретінде жолданған хатта босқындарды реэвакуциялау бойынша атқарылып жатқан жұмыстар туралы мәлімет берілген. Хатта: «қазіргі сәтте ерекше комиссия төрағасы Серафимов жолдас және реэвакуация жөніндегі уәкіл Н. Сатаев Алматы қаласын бұрынғы босқындар комиссиясын жою және босқындар комиссиясы жұмыс істегеннен бергі қаржының қайда кеткенін, осы уақытқа дейін келген босқындар санын, қайда орналасқанын, қандай көмектер алғанын анықтауға кетті», - делінген (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 98, 98(а) -парақтар).

1926 жылдың 6 наурызында Жетісу губерниялық босқындарды реэвакуациялау және орналастыру жөніндегі комиссия мәжілісі хаттамасында «жерге орналастыру ерекше комиссияға мұсылман босқындарды реэвакуациялау, оларды таңдаған мекендеріне орналастыру және Қытайдан оралып жатқан босқындарды бақылау-қабылдау пункттері арқылы қабылдау бойынша барлық жұмыстар өтетін болғандықтан... губерниялық босқындар комиссиясы және уездік босқындар комиссияларының бұдан әрі жұмыс істеуі қажетсіз болғандықтан, осы жылдың 15 наурызынан бастап, босқындар жөніндегі комиссиялар жойылып, бұдан арғы жұмыстар мен босқындарды таңдаған мекендеріне орналастыру ісіне басшылықты жер жөніндегі ерекше комиссиясы уәкілетті өкіліне тапсырылсын», - делінген (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 70-іс, 7-парақ). Осы қаулыға сәйкес, уездік комиссиялар және консулдықтарға губерниялық босқындар комиссиясынан жолданған қаражаттың қалғанын жер жөніндегі ерекше комиссия қорына қайтару талап етілді. 8 наруызда губерниялық босқындар жөніндегі комиссия төрағасы Күдербековтың құрылымдық бөлімдерге «босқын органдарының қызметі жер жөніндегі ерекше комиссияға беріледі. Дереу телеграф арқылы губерниялық босқындар комиссиясы қаржысын жер жөніндегі ерекше комиссияға жіберіңіздер» - деген деген мазмұндағы жеделхаттар жолданды (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 70-іс, 1-парақ). Өз кезегінде 14 наурызда Лепсі уездік босқындар комиссиясы мәжілісінде жоғарыдағы губерниялық босқындар комиссиясы төрағасы жеделхатын орындау мақсатында телеграф шығынын қоса есептегенде 1920 сом 50 тиын қаржы қалғаны анықталған. Уездік комиссия төрағасы Жылысбаев, «Қосшы» одағы төрағасы Оразов, жер басқармасы меңгерушісі Мәдиев, ОГПУ коменданты Ивлиевтер қатысқан мәжіліс қаулысында губерниялық органдардан бұдан әрі уездік комиссияға түсіп жатқан қаржылық көмек сұраған босқындар өтініштерін, көктемге қарай ағылатын босқындардың келуіне байланысты жағдайларда не істеу керектігін сұрау ұсынылған (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 70-іс, 2-парақ).

Синьцзяннан босқындардың ағылуына орай қабылдау жұмыстарын лайықты ұйымдастыру мақсатында шекара бойында жаңа өткізу пункттері ашылды. Жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссия реэвакуация бойынша уәкілі Н. Сатаевтың 1926 жылдың 26 мамырдағы баяндамасында Нарынқолда тамақтандыру пунктін ашу туралы шешім 22 сәуірде қабылданғанын көрсеткен. № 49 Нарынқол шекара заставасы ақпары бойынша Текес өзені бойында Қазақстанға өту мақсатында 600 түтін қазақ-қырғыз, 60 түтін орыс, 30 жанұя тараншы босқындар шоғырлана қоныстанған. Олардың шекарадан

өтуіне алдымен түпкілікті баратын жерінің шалғайлығы және Қытай өкімет орындарының Нарынқол арқылы өтуге рұқсат етпеуі кедергі болған. Сол себептен қауіп пен қатерге толы Нарынқол тұсында босқындардың шекарадан жасырын өту фактілері орын алған. Д.К. Ступниковтың Құлжаға баруымен, оның Н. Сатаевпен жан-жақты талқылауы нәтижесінде Нарынқолда тамақтандыру пунктін ашу мәселесі шешілген. Қытай өкімет орындарының кеден салығын төлеу туралы талабын орындау арқылы Нарынқолдан басқа да жерлерде өткізу пункттерін ашу мүмкін болған. Лепсі уезіне Боротола арқылы 57 жанұя қазақ малшылар өткен. Н. Сатаевтың баяндамасында Құлжаға тері сатып алушы бейнесімен жасырын агент жіберіліп, оған босқындар арасында Отанға оралу туралы жасырын үгіт-насихат жүргізу тапсырылған. Нарынқолға барар жолда Жаркентте Ташкенттен оралып келе жатқан Құлжа консулы Вазоновпен жолыққан Сатаев екеуара әңгімеде босқындар мәселесін шешуде тамақтандыру пункттерін ашудың маңызын талқылаған. Консул Вазанов Кеңес өкіметінің босқындарға қамқорлығын көрсететін тамақтандыру пункттерінің ашылуы Отанына оралушылардың көбеюіне әсер ететінін айтқан. Н. Сатаев Шәуешекте қытай өкімет орындарының босқындарға рұқсатнама беруге тыйым салуы реэвакуция жұмыстарын азайтқан. Сол себепті Бақтыда тамақтандыру пунктін ашуға қазірше қажеттілік туып тұрмағанын көрсеткен. Ал Қорғастағы тамақтандыру пункті шекарадан заңсыз өткен босқындарды да түнде қабылдап, ГПУ органдары арқылы олардың босқын екені анықталғаннан кейін оларға тиісті көмек көрсетіліп,қоныстарына жіберіліп отырған. Шекараны заңсыз өтушілердің басым бөлігі кедейлер, кейбірінің әйел-бала шағасынан басқа жеке заттары да жоқ болған. Мұндай жолмен болмаса олардың Қытайдан шығуы неғайбыл болған (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 151-156 парақтар). Босқындардың Қытай өкімет орындарның заңдарын бұзу арқылы өткізу кеңестік органдар тарапынан орын алған жалғыз заң бұзушылық емес. ОГПУ органдары босқындар арасындағы кейбір кеңестер билігіне жау ниеттегі «керекті адамдарды» ұрлап әкету арқылы, КСРО-ға әкелу тәжірибесі орын алған. Босқындар қоныстарында кейде адамдардың ұшты-күйлі жоғалып кетуі туралы В.И. Петров өз анасының естелігіне сүйеніп баяндайды. Оның көрсетуінше Тарбағатай округінде шекараға жақын қоныстарда арнайы қонақ күтетін кештер ұйымдастырылған. Чекистер агенттері ұрлап әкету міндеттелген керек адам масаң тартқан кезде тыныстау үшін «таза ауаға» шығарылып, ары қарай ат арба, шанамен Бақты заставасына алып кетіп отырғанын жазады (Петров, 2003: 326).

Қазақ-қырғыз босқындардың тарихи мекеніне оралуы Синьцзяндағы басқа халықтардың қызығушылығын туғызған. 1926 жылы Құлжадағы кеңес консулдығының хатшысы Д.К. Ступников жергілікті қалмақтардың «Батыс Қытайдан КСРО-ға өтіп жатқандарға қосылғысы келіп» қызығушылық жасағанын, барған жағдайда халыққа жер беріле ме, малдан айырмай ма, шаруашылықты дамытуға жағдай жасалатынын білгісі келгенін хабарлаған (Синицын, 2019: 33).

М. Серафимов тобына Қазақ АССР мен Қырғыз автономиялық облысы жергілікті кеңес-партия органдарының қарсылығы жағдайында 1926 жылдың 24 мамырда БОАК жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясының атқарған жұмысын қанағаттанарлық деп бағалап, құрылымның «ары қарай жұмыс істеуінің қажеті жоқ деп тауып», жойылуын жақтап қаулы қабылдады. Ерекше комиссияның жұмысын тоқтатуының ақырғы шегі 1926 жылдың 1 тамызы болып белгіленді (РМӘСТА, 17-қор, 85-тізім, 102-іс, 31-парақ).

1926 жылдың 18 маусымында БОАК жерге орналастыру ерекше комиссиясы Қытайдан оралған реэмигранттарды орналастыру бойынша шаралар үшін қосымша қаржы бөлу туралы өтінішін қараған РСФСР халкомекеңесі: «Серафимов жолдастың татар, тараншы, қырғыз және дүнген реэмигранттардың бұрынғы мекендеріне оралғаннан кейін жер аудару және орналастыруға бөлінген несиені игеретінін ескеріп, РСФСР ХКК қосымша қорынан босқындарды жеткізуді аяқтау мақсатында 50 000 сом қаржыны БОАК ерекшке комиссиясына Қытайдан оралған реэмигранттар үшін бөлуге» қаулы шығарды (ҚРОМА 938-қор, 1-тізім, 50-іс, 231-парақ).

Жер жөніндегі БОАК ерекше комиссиясының босқындар реэвакуациялау жөніндегі өкілетті уәкілі Әлімбаев уездік атқару комитеттері, жерге орналастыру партияларына, Алматы қалалық кеңесін 1926 жылдың 10 шілдесінде жолдаған циркулярлық қатынас хатында «БОАК жер жөніндегі ерекше комиссиясы биылғы жылы Қытайдан барынша көп босқындарды реэвакуациялау міндетін қойып отырғанын» атап өткен. Босқындарға көмекті уақытымен көрсетуге қажетті қаржыны өз уақытында сұрап алу үшін келген босқындар мен келіп жатқандардың дәл саны керек болды. Осы мақсатта босқындарға көмектесу жұмысының жоспарлылығын бұзбау үшін келіп жатқан босқындар туралы, олардың әлеуметтік жағдайы туралы жалпылама емес, нақты мәліметтердің жолдануы талап етілген (ЖОМА 751-қор, 1-тізім, 70-іс, 9-парақ).

1926 жылдың 2 тамызында БОАК төралқасының мәжілісінде БОАК бұрынғы Қазақ АССР-і мен Қырғыз автономиялық облысының бұрынғы Түркістан АССР-не қараған аудандарындағы көшпелі және жартылай көшпелі халықты жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссиясының несиелерін бөлісу туралы федералдық жер комитеті баяндамасы тыңдалды. Қаралған мәселе бойынша ерекше комиссияны таратудың мерзімі 1926 жылдың 1 қыркүйегіне дейін созылды. Қабылданған қаулының 3-пунктінде: «Қытайдан босқындарды реэвакуциялау жұмыстарын жүргізуді Қазақ ОАК мен Қырғыз облатқарукомы тиісті органдарына берілсін. Қазақ АССР-і аумағында тамақтандыру пункттерін Қазақ АССР тиісті органдарына, Қырғыз автономиялық облысынікін – соның органдарына берілсін. Босқындарды реэвакуциялау бойынша несие қалдығы Қазақ ОАК мен Қырғыз облатқарукомы арасында тең бөлінеді және жоспарланған қаржыландыру көлемі РСФСР ХКК тарапынан осы екі атвономияларға бөлек берілетін болады» - делінген. 4- пунктке сай, зерттеу отрядын ұстауға кететін қаржы қалдығы, жер жөніндегі ерекше комиссияның осы отрядқа қатысты құқықтары мен міндеттері Қазақ АССР жер халкомына беріледі (РМҚЗТА, 3-қор, 61-тізім, 163-іс, 60-парақ). Жалпы, М. Серафимов басқарған ерекше комиссияны жою бірден іске асқан жоқ. Алдымен БОАК президиумының ерекше комиссияны жою туралы қаулысын жүзеге асыру тәртібі белгіленді. Ерекше комиссияны 1926 жылдың 1 тамызына дейін жою мүмкін болмады. 2 тамыз күнгі БОАК президиумы № 55 қаулысына сәйкес ерекше комиссияны жою осы жылдың 1 қыркүйегіне дейін шегерілді. Қаулыға сай «Қытай аумағынан босқындарды реэвакуциялау жұмыстарын жүргізу Қазақ ОАК және Қырғыз облатқарукомы тиісті органдарына берілсін. Қазақ АССР аумағындағы тамақтандыру пункттері Қазақ АССР тиісті органдарына» берілді. (ҚРОМА 74-қор, 4-тізім, 519-іс, 2, 2(а)-парақтар) Ерекше комиссияның есепшотында қалған 71 000 сомы Қазақстан, 71000 сомы Қырғызстанға тиесілі 142 000 сом қалғаны көрсетілді. (ҚРОМА 74-қор, 4-тізім, 519-іс, 6 (а) - парақ) Ерекше комиссияны жою туралы мәселе 1926 жылдың 18 қыркүйегіндегі мәжілісте талқыланды. Мәжілісте ерекше комиссияны несиесі бөліске түсті. Ерекше комиссия есеп шотындағы 53502 сом 94 тиынның Қырғызстан автономиялық облысына 18251 сом 47 тыйын, Қазақстанға 35251сом 47 тыйын бөлінді. Осы жылдың 1 қазанынан бастап босқындарды қайтаруға байланысты ерекше комиссия қызметкрелеріне еңбекақы төлеуді Қазақ АССР мен Қырғыз автономиялық облысы есебінен беру шешілді. Қаулының 4-тармағында босқындарды реэвакуциялау бойынша уәкілдер Н. Сатаев, Симоновтарды «ерекше комиссияның жойылғанынан хабардар ете отырып», олардың бұдан әрі қолдарындағы қаржының есебін беру үшін Қазақ АССР және Қырғызстан үкіметтеріне хабарласуы керектігі көрсетілді (ҚРОМА 74-қор, 4-тізім, 519-іс, 20 (а), 21-парақтар).

БОАК жанынан құрылған ерекше комиссияның жойылуы бұрын Түркістанға қараған Сырдария мен Жетісу облыстарындағы шаруаларды жерге орналастыруда орын алған біржақтылықты тоқтатты. М. Серафимов комиссиясының босқындар мәселесін жергілікті биліктің құзырынан шығарып, орталықтан келген кең құзыретті құрылым арқылы шешу жұмыстарының сәтсіздікке ұшырағанын көрсетті.

Қорытынды

Батыс Қытайдан қазақ босқындарының реэвакуациясының 1924–1926 жылдардағы кезекті толқыны КСРО аумағындағы еңбек иммиграциясы, реэмиграция мәселелелерін «түпкілікті шешу» ұраны аясында жүзеге асырылды. Түркістан АССР-і үкімет органдары бөлімшелерінің тарапынан жүргізіліп келген босқындарды қайтару және бұрынғы мекендеріне орналастыруға қатысты шаралар тиісті қаржыландырудың жетімсіздігі себепті тығырыққа тірелді. Орта Азия республикаларындағы ұлттық-жерлік межелеу саясаты аясында Қазақ АССР-і мен Қара қырғыз АО құрамына кірген облыстар аумағына босқындар реэвакуациясын ұйымдастырумен кеңестік орталық биліктің тағы бір эмиссарлық органы – БОАК жанынан құрылған жерге орналастыру жөніндегі комиссия айналысты. М. Серафимов басқарған ерекше комиссия Қытайдағы қазақ-қырғыз босқындарының жағдайын анықтап, көшуге пейілді реэмигранттарды анықтау мақсатында Синьцзяньға өкілдер жіберді. Ерекше комиссия өкілдері қатарында босқындардың арасына беделді ұлттық қызметкерлер Белек Солтанаев, Базарбай Мәмбетов, Төлетбек Тастеміров, Құрманәлі Құрымбаев, Н. Сатаев, Әбдірахман Әміровтер жіберілді. Уәкілетті өкілдер Қытайдағы қайтуға ниетті қазақ-қырғыз босқындар саны 2300 шаруашылықты құрайтынын анықтады. Ендігі жерде босқындар реэвакуациясын қаржыландыру КСРО сыртқы істер халық комиссариатына қарасты Батыс Қытайдағы консулдар арқылы жүзеге асырылды. Арнайы өкілдер қайтарылуға тиісті шаруалар санын анықтап, олардың шекарадан еңбек құрал-жабдықтарымен, малдарымен өтуіне жағдай жасауға тиіс болды. Шекара өткізу пункттері жанында күзет-карантиндік белдеуі, реэмигранттарды тамақтандыру пункттері құрылды. Босқындарды қарыз тұтқыны мен құлдықтан құтқаруға арнайы қаржы бөлінді. М. Серафимов бастаған жерге орналастыру жөніндегі ерекше комиссия өзінің негізгі жұмыс бағыты бойынша жер өлшеу, тұрғындарды орналастыру бойынша Түркістан құрамынан Қазақстан мен Қырғызстанға берілген облыстардағы қалыптасқан жағдайды шиеленістіріп жіберді. Мәселе, Жетісудағы орыс-украин шаруалары қоныстанған аумақта Калинин атындағы автономиялық облыс құру туралы М. Серафимов комиссиясының ұсынысынан кейін тіпті ушығып кетті. Жергілікті кадрлар, атап айтқанда, С. Асфандияров партиялық-кеңестік жоғары билік тармақтарына жерге орналастыру бойынша ерекше комиссияны жою керектігін арнайы хатпен жеткізді. М. Серафимовтың БОАК бойынша жақтастары арнайы комиссияны жою, оның міндеттерін жергілікті жер өңдеу комиссариаттарына беру туралы шешімнің орындалуын барынша кешіктіріп бақты. 1926 жылдың қазан айына қарай арнайы комиссия жойылып, оның босқындарға қатысты құзыреті ҚазақАССР жер халық комиссариатына берілді.

Дереккөздер

АОМА — Алматы облыстық мемлекеттік архиві
ЖОМА — Жетісу облысының мемлекеттік архиві
ҚРОМА – Қазақстан Республикасы орталық мемлекетттік архиві
РӘСТМА — Ресейдің әлеуметтік-саяси тарихының мемлекеттік архиві

Sources

ASAR — State Archives of Almaty Region
CSARK — Central State Archives of the Republic of Kazakhstan
RSASPH — Russian State Archive of Socio-Political History
ZhSAR — State Archive of Zhetysu Region

Әдебиеттер

Абдуллаев, 2009 — *Абдуллаев К.Н.* От Синьцзяня до Хорасана. Из истории среднеазиатской эмиграции XX века. Душанбе: Ирфон, 2009. 571 с.

Аблажей, 2014 — *Аблажей Н.Н.* Казахский миграционный маятник «Казахстан-Синьцзян» Эмиграция. Репатриация. Интеграция. Караганды: «Болашақ-Баспа», 2014. 273 с.

Атанатаева, 2008 — *Атанатаева Б.Ж.* Казахстанско-китайские межгосударственные миграции в середине XIX – начале XXI вв. Автореферат диссертации на сойскение ученой степени доктора исторических наук. Алматы, 2008. 51 с.

Бармин, 1998 — *Бармин В.А.* Советский Союз и Синьцзян (Региональный фактор во внешней политике Советского Союза). Барнаул: Изд-во БГПУ, 1998. 214 с.

Будянский, 2007 — *Будянский Д.М.* История беженцев-кыргызов (1916–1927 годы). Бишкек, 2007. 196 с.

Галас, 2011 — *Галас М.* Государственный механизм регулирования трудовой иммиграции и реэмиграции в СССР в 20-е гг. // Власть, 2011. № 3. С. 139–146.

Кыдыралина, 2009 — *Кыдыралина Ж.У.* Нация и история. Астана: Елорда, 2009. 304 с.

Мұхаметханұлы, 2021 — *Мұхаметханұлы Н.* Халықаралық феномен: қазақ халқының бөлінуі мен тұтастану үдерісі: монография. Алматы: Қазақ университеті, 2021. 250 б.

Петров, 2003 — *Петров В.И.* Мятежное «сердце» Азии: Синьцзян: краткая история народных движений и воспоминания / Василий Игнатьевич Петров. Москва: Крафт, 2003. 525 с.

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, 2022 — *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын* толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары) – Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессии (20–50 годы XX века). Т.5: Вынужденные беженцы. Сборник документов и материалов / Составители: К.Н. Балтабаева, Р.К.Айдарбаева , Ш.Б. Тлеубаев, Қ.Ж. Нұрбай, Р.Е. Оразов/ Под общей редакцией Е.Т. Карина. Астана, 2022. 640 с.

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын, 2022-1 — *Саяси қуғын-сүргін құрбандарын* толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары) – Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессии (20–50 годы XX века). Т.47: Жетісу облысындағы босқындық мәселесінің себеп-салдары және зардабы. Құжаттар мен материалдар жинағы / Құрастырушылар: Қ. Андас, Қ. Ибрайымжанов, Г. Истамбекова, М. Абдрахим, Е. Нұрахмет / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т.Карин. Астана, 2022. 336 б.

Синицын, 2019 — *Синицын Ф.Л.* Совесткое государство и кочевники. История, политика, население. 1917–1991. Москва: Центрполиграф, 2019. 318 с.

Шаметова, 2024 — *Шаметова Т. А.* Российско-Синьцзянские торгово-экономические и политические отношение в 1914–1922 гг. Монография. Барнаул: ФГБОУ ВО «АлтГПУ», 2024. 306 с

Шілдебай, Оразов, 2022 — *Шілдебай С.Қ., Оразов Р.Е.* Ыдырыс Көшкінов: құжаттары мен материалдар жинағы. Оразов. Алматы: «Полиграфия-сервис и К» баспасы, 2022. 352 б.

Czegledy, 1969 — Czegledy *Karoli*. Nomad Peoples Migration from East to West. Budapest: Akademie Kido, 1969. 178 p.

Forbes, 1986 — *Forbes, Andrew D.W.* Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: Political history of Republican Sinkiang 1911–1949. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 376 p.

References

Abdullaev, 2009 — *Abdullaev K.N.* Ot Sin'czjanja do Horasana. Iz istorii sredneaziatskoj jemigracii HH veka [From Xinjiang to Khorasan. From the history of Central Asian emigration of the twentieth century]. Dushanbe: Irfon, 2009. 571 p. (In Russ.).

Ablazhej, 2014 — *Ablazhej N.N.* Kazahskij migracionnyj majatnik «Kazahstan-Sin'czjan» Jemigracija. Repatriacija. Integracija [Kazakh migration pendulum "Kazakhstan-Xinjiang" Emigration. Repatriation. Integration]. Karagandy: «Bolashak-Baspa»,2014. 273 p. (In Russ.).

Atanataeva, 2008 — *Atanataeva B.Zh.* Kazahstansko-kitajskie mezhgosudarstvennye migracii v seredine XIX – nachale XXI vv. [Kazakh-Chinese interstate migrations in the middle of the XIX – early XXI centuries.]. Avtoreferat dissertacii na sojskenie uchenoj stepeni doktora istoricheskih nauk. Almaty, 2008. 51 p. (In Russ.).

Barmin, 1998 — *Barmin V.A.* Sovetskij Sojuz i Sin'czjan (Regional'nyj faktor vo vneshnej politike Sovetskogo Sojuza) [The Soviet Union and Xinjiang (A regional factor in the foreign policy of the Soviet Union)]. Barnaul: Izd-vo BGPU, 1998. 214 p. (In Russ.).

Budjanskij, 2007 — *Budjanskij D.M.* Istorija bezhencev-kyrgyzov (1916–1927 gody) [The history of Kyrgyz refugees (1916–1927)]. Bishkek, 2007. 196 p. (In Russ.).

Czegledy, 1969 — *Czegledy Karoli*. Nomad Peoples Migration from East to West. Budapest: Akademie Kido, 1969. 178 p.

Forbes, 1986 — *Forbes, Andrew D.W.* Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: Political history of Republican Sinkiang 1911–1949. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 376 p.

Galas, 2011 — *Galas M.* Gosudarstvennyj mehanizm regulirovanija trudovoj immigracii i rejemigracii v SSSR v 20-e gg. [The state mechanism for regulating labor immigration and re-emigration in the USSR in the 1920s] // Vlast', 2011. No. 3. Pp. 139–146. (In Russ.).

Kydyralina, 2009 — *Kydyralina Zh.U.* Nacija i istorija [Nation and history]. Astana: Elorda, 2009. 304 p. (In Russ.).

Muhamethanuly, 2021 — Muhamethanuly N. Halykaralyk fenomen: kazak halkynyn bolinui men tutastanu uderisi: monografija [International phenomenon: the process of division and integration of the Kazakh people: monograph]. Almaty: Kazak universiteti, 2021. 250 p. (In Kaz.).

Petrov, 2003 — *Petrov V.I.* Mjatezhnoe “serdce” Azii: Sin'czjan: kratkaja istorija narodnyh dvizhenij i vospominanija [The Rebellious “Heart” of Asia: Xinjiang: A Brief History of Popular Movements and Memories] / Vasilij Ignat'evich Petrov. Moscow: Kraft, 2003. 525 p. (In Russ.).

Sajasi kugyn-surgin kurbandaryn, 2022 — *Sajasi kugyn-surgin kurbandaryn* tolyk aktau zhonindegi Memlekettik komissijanyn materialdary (XX gasyrdyn 20–50 zhyldary) – Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitacii zhertv politicheskih repressii (20–50 gody XX veka). T. 5: Vynuzhdennye bezhency. Sbornik dokumentov i materialov [Materials of the State Commission for the full rehabilitation of victims of political repression (20–50 years of the XX century)-materials of the State Commission for the full rehabilitation of political repression (20–50 years of XX century). Vol. 5: Vynuzhdenie bezhentsy. Sbornik documents and materials] / Sostaviteli: K.N. Baltabaeva, R.K.Ajdarbaeva , Sh.B. Tleubaev, K.Zh. Nurbaj, R.E. Orazov/ Pod obshhej redakciej E.T. Karina. Astana, 2022. 640 p. (In Russ.).

Sajasi kugyn-surgin kurbandaryn, 2022-1 — *Sajasi kugyn-surgin kurbandaryn* tolyk aktau zhonindegi Memlekettik komissijanyn materialdary (XX gasyrdyn 20–50 zhyldary) – Materialy Gosudarstvennoj komissii po polnoj reabilitacii zhertv politicheskih repressii (20–50 gody XX veka). T.47: Zhetisu oblysyndaғy bosқyndyқ məselesiniң sebep-saldary zhane zardaby. Құzhattar men materialdar zhinaғy [Materials of the State Commission for the full rehabilitation of victims of political repression (20–50 years of the XX century)-materials of the State Commission for the full rehabilitation of political repression (20–50 years of XX century). Vol. 47: causes and consequences of the problem of refugees in the Semirechye region. Collection of documents and materials] / Kurastyrushylar: K. Andas, K. Ibrajymzhanov, G. Istambekova, M. Abdrahim, E. Nurahmet / Zhalpy redakcijasyn basқarғan E.T. Karin. Astana, 2022. 336 p. (In Russ.).

Shametova, 2024 — *Shametova T.A.* Rossijsko-Sin'czjanskie torgovo-jekonomicheskie i politicheskie otnoshenie v 1914–1922 gg. [Russian-Xinjiang trade, economic and political relations in 1914–1922]. Monografija. Barnaul: FGBOU VO «AltGPU». 2024. 306 p. (In Russ.).

Shildebaj, Orazov, 2022 — *Shildebaj S.K., Orazov R.E.* Ydyrys Koshkinov: kuzhattary men materialdar zhinagy [Idris Kushkinov: a collection of documents and materials]. Almaty: «Poligrafija-servis i K» baspasy, 2022. 352 p. (In Russ.).

Sinicyn, 2019 — *Sinicyn F.L.* Sovestkoe gosudarstvo i kochevniki. Istorija, politika, naselenie. 1917–1991 [The Soviet state and the nomads. History, politics, population. 1917–1991]. Moskva: Centrpoligraf, 2019. 318 p. (In Russ.).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Қарасаев Ғ.М., Кенжебаев Ғ.Қ., Оспанова Р.
ЕУРАЗИЯ ӨҢІРІ ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КӨНЕ ЗЕМАННАН ХҮІІІ ҒАСЫРҒА ДЕЙІНГІ ТАРИХЫ БАТЫС, ОРЫС ЗЕРТТЕУШІЛЕРІ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА…….....7
Шолахов М.Г.
ЖОШЫ ҰЛЫСЫНЫҢ САРАЙШЫҒЫ ЕУРОПАЛЫҚ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТАРИХНАМАДА……..……21

ТАРИХ

Аккуш С., Темирханов Б.
ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚАЖЫЛАРЫ:
«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНІҢ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ ЗЕРТТЕУ……..…36
Атантаева Б.Ж., Мухаметкалиева К.Б., Абенова Г.А.
БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР: 1920 ЖЫЛДАРДАҒЫ СЕМЕЙ ӨҢІРІНДЕГІ МЕКТЕП ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫ МЕН САУАТСЫЗДЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС…….....……49
Байдильдина Феллан С.Х., Абдирайымова А.С., Раджапов А.У.
МӘСКЕУ МЕН ЛЕНИНГРАДТА ҚАЗАҚ КСР ҮШІН МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ
ӨНЕР МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕСІ (1930–1950 ЖЖ.)…….....66
Бисембайұлы М.
ҚАЗАҚСТАНҒА ЕРІКСІЗ КӨШІРІЛГЕН ПОЛЯКТАРДЫҢ САЯСИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ……81
Дюсембекова Ж., Тұрсұн Х., Жеңіс Ж.Ж.
ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ…….....96
Жаркен А.М., Есимова Ж.К.
1959–1989 ЖЫЛДАР САНАҚТАРЫ БОЙЫНША ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ОБЛЫСТАРЫНДАҒЫ ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ХАЛЫҚТЫҢ ГЕНДЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРІ……..…108
Жолдасұлы Т., Ойданова Ж.Ж.
ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСТЫҚ «БІЛІМ» ҚОҒАМЫ ҰЙЫМЫ: ҒЫЛЫМДЫ ДӘРІПТЕУ ЖӘНЕ
САЯСИ-АТЕИСТІК ТӘРБИЕ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ (1948–1964 жж.)…….....125
Жұматай Ғ.Б., Ысқақ А.С.
ҚОНЫС АУДАРУ КОЛОНИАЛИЗМІ ЖӘНЕ ПАЛЕСТИН МӘСЕЛЕСІ:
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ШЕТТЕТУ САЯСАТЫ…….....……143
Купенова Г.Ы., Сманова А.М.
ОРЫС-ҚАЗАҚ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ: ОРЫНБОР ШЕКАРА КОМИССИЯСЫ (1799–1859 ЖЖ.)…...158
Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Кенжебек Д.Қ.
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫН САҚТАУДЫҢ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЦИФРЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫ…….....173
Мұсағалиева А.С., Мұсабекова Р.М.
ЕҢБЕК ПОСЕЛКІСІНЕН ТЫҢ ИГЕРУ СОВХОЗЫНА ДЕЙІН:
№ 26 ЕҢБЕК ПОСЕЛКІСІ – АЛЖИР – «АҚМОЛА» СОВХОЗЫ……..……186
Мұхатова О.Х.
ЕСТЕЛІКТЕРДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ АҚИҚАТЫ…….....203
Сахи Ж., Каржаубаева А.
МУЗЕЙ-ҮЙЛЕР: ТҰЖЫРЫМДАР МЕН КӨЗҚАРАСТАР…….....217
Стамшалов Е.И.
«ЕРЕКШЕ КОМИССИЯДАН» «ЕРЕКШЕ КОМИССИЯҒА»: ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫН ҚАЙТАРУ ТАРИХЫНАН (1924–1926)…….....……..……232
Тасилова Н.А., Майданали З., Сайлан Б.С.
АЛТЫН ОРДАНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНДАҒЫ ӘМІРЛЕРДІҢ РӨЛІ……..….....250
Уалтаева А.С., Мусаева Э.А., Мельдибекова З.А.
АКАДЕМИЯЛЫҚ ҰТҚЫРЛЫҚТЫҢ ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТРЕНДЕНЦИЯЛАР…….....……..…265
Эгамбердиев М., Ахантаева Ә.
РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫ ШЕҢБЕРІНДЕ ҰЙҒЫРЛАРДЫҢ (ТАРАНШЫ) САКРАЛДЫ-МИСТИКАЛЫҚ ТӘЖРИБЕЛЕРІ…….....283

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Күлмағанбетова Г.К., Святко С.
ФЕДОРОВ МӘДЕНИЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОЛА ДӘУІРІ АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ РЕТРОСПЕКТИВАСЫ……..……298

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Карасаев Г.М., Кенжебаев Г.К., Оспанова Р.
ИСТОРИЯ НАРОДОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО XVIII ВЕКА В ТРУДАХ ЗАПАДНЫХ И РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ……7
Шолахов М.Г.
САРАЙЧИК УЛУСА ДЖУЧИ В ЕВРОПЕЙСКОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ……21

ИСТОРИЯ

Аккуш С., Темирханов Б.
КАЗАХСКИЕ ХАДЖИ НАЧАЛА XX ВЕКА:
ИССЛЕДОВАНИЕ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ГАЗЕТЫ «ҚАЗАҚ»……36
Атантаева Б.Ж., Мухаметкалиева К.Б., Абенова Г.А.
ПЕРЕМЕНЫ В ОБРАЗОВАНИИ: РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ И БОРЬБА С НЕГРАМОТНОСТЬЮ В СЕМИПАЛАТИНСКЕ В 1920 ГОДЫ……49
Байдильдина Феллан С.Х., Абдирайымова А.С., Раджапов А.У.
К ВОПРОСУ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА ДЛЯ КАЗССР В ЛЕНИНГРАДЕ И МОСКВЕ (1930–1950-Е ГГ.)……66
Бисембайулы М.
ПОЛИТИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПОЛЯКОВ,
ВЫНУЖДЕННО ПЕРЕСЕЛЕННЫХ В КАЗАХСТАН……81
Дюсембекова Ж., Турсун Х., Женис Ж.Ж.
КАЗАХСКИЕ СТУДЕНТЫ В ГЕРМАНИИ В 1922-1926 ГГ……96
Жаркен А.М., Есимова Ж.К.
ИЗМЕНЕНИЯ В ГЕНДЕРНОЙ СТРУКТУРЕ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРНЫХ ОБЛАСТЕЙ КАЗАХСТАНА ПО ПЕРЕПИСЯМ 1959–1989 гг.……108
Жолдасулы Т., Ойданова Ж.Ж.
КЫЗЫЛОРДИНСКОЕ ОБЛАСТНОЕ ОБЩЕСТВО «ЗНАНИЕ»:
ПРОПАГАНДА НАУКИ И ПОЛИТИКО-АТЕИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ (1948–1964)……125
Жуматай Г.Б., Ыскак А.С.
ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИЙ КОЛОНИАЛИЗМ ПАЛЕСТИНСКИХ ВОПРОС:
ПОЛИТИКА ЭЛИМИНАЦИИ……143
Купенова Г.Ы., Сманова А.М.
ФОРМИРОВАНИЕ РУССКО-КАЗАХСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ:
ОРЕНБУРГСКАЯ ПОГРАНИЧНАЯ КОМИССИЯ (1799–1859 ГГ.)……158
Мухамадеева И.А., Мухамадеева Р.М., Кенжебек Д.К.
ИННОВАЦИОННЫЕ ЦИФРОВЫЕ СТРАТЕГИИ ДЛЯ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА……173
Мусагалиева А.С., Мусабекова Р.М.
ОТ ТРУДОВОГО ПОСЕЛКА ДО ЦЕЛИННОГО СОВХОЗА:
ТРУДПОСЕЛОК № 26 – АЛЖИР – СОВХОЗ «АКМОЛИНСКИЙ»……186
Мухатова О.Х.
ПРАВДА О ГОЛОДЕ В ВОСПОМИНАНИЯХ……203
Сахи Ж., Каржаубаева А.
ДОМ-МУЗЕИ: КОНЦЕПЦИИ И ВЗГЛЯДЫ……217
Стамшалов Е.И.
«ОТ ОСОБОЙ КОМИССИИ К ОСОБУЮ КОМИССИЮ»: ИЗ ИСТОРИИ ВОЗВРАЩЕНИЯ КАЗАХСКИХ БЕЖЕНЦЕВ ИЗ КИТАЯ (1924–1926)……232
Тасилова Н.А., Майданали З., Сайлан Б.С.
АЛТЫН ОРДАНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНДАҒЫ ӘМІРЛЕРДІҢ РӨЛІ……250
Уалтаева А.С., Мусаева Э.А., Мельдибекова З.А.
МИРОВОЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ:
ИСТОРИЯ И АКТУАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ……265
Эгамбердиев М., Ахантаева Ә.
САКРАЛЬНО-МИСТИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ УЙГУРОВ (ТАРАНЧИ) В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ……283

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Кульмаганбетова Г.К., Святко С.
РЕТРОСПЕКТИВА АРХЕОЛОГИИ БРОНЗОВОГО ВЕКА ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В ФОКУСЕ ИЗУЧЕНИЯ ФЕДОРОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ……298

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Karasaev G.M., Kenzhebayev G.K., Ospanova R.R.
THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EURASIAN SPACE FROM ANCIENT TIMES TO THE XIII CENTURY IN THE WORKS OF WESTERN AND RUSSIAN RESEARCHERS……..……7
Sholakhov M.
SARAYCHIK OF THE JOCHI ULUS IN EUROPEAN AND NATIONAL HISTORIOGRAPHY……..……21

HISTORY

Akkus S., Temirkhanov B.
THE KAZAKH PILGRIMS OF THE EARLY 20TH CENTURY: A STUDY BASED ON THE MATERIALS OF THE "KAZAKH" NEWSPAPER…….....……36
Atantayeva B.Zh., Mukhametkalieva K.B., Abenova G.A.
CHANGES IN EDUCATION: THE DEVELOPMENT OF THE SCHOOL SYSTEM AND THE FIGHT AGAINST ILLITERACY IN SEMIPALATINSK IN THE 1920s……..…….....49
Baidildina Fellan S., Abdiraiymova A., Rajapov A.
ON THE ISSUE OF TRAINING CULTURAL AND ART PERSONNEL FOR THE KAZAKH SSR IN MOSCOW AND LENINGRAD (1930–1950S)…….....……..……66
Bissembayuly M.
THE POLITICAL AND SOCIAL CONDITIONS OF POLES DEPORTED TO KAZAKHSTAN……...…81
Dyusembekova Zh., Tursun Kh., Zhengis Zh.
KAZAKH STUDENTS IN GERMANY IN 1922-1926…….....96
Zharken A.M., Yessimova Zh.K.
CHANGES IN THE GENDER STRUCTURE OF THE MULTI-ETHNIC POPULATION OF THE NORTHERN REGIONS OF KAZAKHSTAN ACCORDING TO CENSUSES 1959–1989…….....108
Zholdassuly T., Oidanova Zh.
KYZYLORDA REGIONAL "KNOWLEDGE" SOCIETY:
PROMOTING SCIENCE AND POLITICAL-ATHEISTIC EDUCATION ACTIVITIES (1948–1964)……125
Zhumatay G.B., Yskak A.S.
SETTLEMENT COLONIALISM AND THE PALESTINIAN QUESTION: THE POLITICS OF ELIMINATION…143
Kupenova G.Y., Smanova A.M.
FORMATION OF THE RUSSIAN-KAZAKH BORDERLAND:
ORENBURG BORDER COMMISSION (1799–1859)…….....158
Mukhamadeyeva I.A., Mukhamadeyeva R.M., Kenzhebek D.K.
INNOVATIVE DIGITAL STRATEGIES FOR PRESERVING THE CULTURAL HERITAGE
OF NORTHERN KAZAKHSTAN…….....……173
Mussagaliyeva A.S., Mussabekova R.M.
FROM THE LABOR SETTLEMENT TO THE VIRGIN STATE FARM: LABOR SETTLEMENT
No. 26 – AKMOLA BRANCH OF KARLAG – AKMOLINSKY STATE FARM…….....186
Mukhatova O.Kh.
THE TRUTH ABOUT FAMINE IN MEMORIES…….....203
Sakhi Zh., Karzhaubayeva A.
HOUSE MUSEUMS: CONCEPTS AND VIEWS…….....217
Stamshalov Ye.
"FROM SPECIAL COMMISSION TO SPECIAL COMMISSION": FROM THE HISTORY OF THE RETURN OF KAZAKH REFUGEES FROM CHINA (1924–1926)…….....232
Tassilova N.A., Maidanali Z., Sailan B.S.
THE ROLE OF EMIRS IN THE POLITICAL HISTORY OF THE GOLDEN HORDE…….....250
Ualtayeva A.S., Mussayeva E.A., Meldibekova Z.A.
WORLD AND KAZAKHSTANI EXPERIENCE OF ACADEMIC MOBILITY:
HISTORY AND CURRENT TRENDS…….....……265
Egamberdiyev M., Akhantaeva A.
THE POLICY OF THE TSARIST ADMINISTRATION AND THE SACRED-MYSTICAL PRACTICES OF THE TARANCHIS IN THE CONTEXT OF THEIR RELOCATION TO ZHETYSU…….....283

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Kulmaganbetova G.K., Svyatko S.
RETROSPECTIVE OF THE BRONZE AGE ARCHAEOLOGY OF CENTRAL KAZAKHSTAN IN FOCUS ON THE STUDY OF THE FEDOROV CULTURE…….....……298

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми журналы 2025. 12 (1)
Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетіШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй